

СЕКЦІЯ 8. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.907(075.8)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО СВІДОМОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Романець З.О., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто психологічне підґрунтя формування екологічного ставлення людини до середовища, зокрема до соціального, формування соціально-екологічної свідомості. Розкрито можливі шляхи та засоби набуття людьми соціальних умінь та навичок самоуправління своїми станами, поведінкою, стосунками у життєвих ситуаціях загалом у контексті встановлення гнучких психологічних меж між людиною та соціальним оточенням як умова реалізації екологічної поведінки у соціальному середовищі.

Ключові слова: соціальні вміння, соціально-екологічна свідомість, самоуправління, психологічні межі особистості, соціальна екологія.

В статье рассмотрена проблема экологического отношения человека к среде, в частности, к социальной, проблема формирования социально-экологического сознания. Рассмотрены возможные пути и средства приобретения людьми социальных умений и навыков самоуправления своими состояниями, поведением, отношениями в жизненных ситуациях в целом в контексте установления гибких психологических границ между человеком и социальным окружением как условие реализации экологического поведения в социальной среде.

Ключевые слова: социальные умения, социально-экологическое сознание, самоуправление, психологические границы личности, социальная экология.

Romanets Z.O. BACKGROUND OF FORMING PSYCHOLOGICAL ENVIRONMENTALLY CONSCIOUS INDIVIDUAL BEHAVIOR IN THE SOCIAL ENVIRONMENT

The dwells upon the problem of human's relation to social environment. The dwells upon the education and training of human social skills; it's crucial to develop the skills of self management of emotional states, behavior, relations and social situations over all. Ecological self-relation (self-treating), ecological relationships and social context are created. The core of ecological attitude is formation of flexible, adequate psychological borders between human being and environment.

Key words: social skills, social and environmental awareness, self-management, psychological boundaries of personality, social ecology.

Постановка проблеми. Проблема захисту природного довкілля усвідомлюється і розробляється фахівцями різних галузей протягом тривалого часу, однак щодо проблематики захисту соціального середовища, тобто людського суспільства, то, окрім граничних завдань збереження людства як такого, надто актуальним є завдання гармонізації людського суспільства, яке для кожного окремо взятого індивіда являє собою соціальне довкілля, у якому продукується, накопичується і реалізується досить значний потенціал агресії його членів стосовно один одного. Люди нерідко виявляють поведінку, що не є гуманною й бережливою щодо інших, а також не є сприятливою розкриттю їх творчих потенціалів, внаслідок чого знижується ефективність спільної діяльності людей, наростає емоційна напруженість, що призводить до порушень фізичного і психічного здоров'я, втрачається

задоволеність від життя взагалі, а відтак погіршується соціальна екологія, що запускає нове порочне коло негативних соціально-психологічних взаємодій і взаємовпливів. Щодо самого поняття «екологія», то воно походить від грецького «oikos» – довкілля, а прикметник «екологічний» стосовно поведінки, стосунку, вчинку створює підтекст розуміння останніх як гармонійних, гуманних, конструктивних, без руйнівних негативних наслідків для довкілля загалом і соціального зокрема.

Видається важливим розглянути психологічне підґрунтя формування екологічно свідомої поведінки особистості, що є проявом розвинутої соціально-екологічної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх 20–30-ти років розробляється проблематика розвитку екологічної свідомості (В.О. Скребець,

В.Г. Абрамова, Ю.А. Александровський, Г.М. Андреева, В.С. Агеев, А.М. Львовичкіна, О.І. Салтовський та ін.), у межах якої досліджують механізми і закономірності екологічно доцільної поведінки, а також думки, переживання, відображені у їх свідомості і підсвідомості щодо довкілля [4, с. 6–7]. Власне ж довкілля або середовище розглядається у єдності природного, антропогенного та соціального аспектів. Залишається невиявленою і нерозкритою проблема соціальної екології, розвитку екологічної свідомості людей щодо соціального середовища, стосунків між людьми, оскільки із соціальних взаємодій різного рівня – від сімейно-побутових до міждержавних – народжуються усі інші процеси і явища: соціально-економічні, соціально-політичні, матеріальні тощо.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення психологічного підґрунтя формування екологічно свідомої поведінки особистості в соціальному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психіка описується за допомогою різних моделей видатних авторів, починаючи від В. Вундта, З. Фрейда, К.Г. Юнга, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва і закінчуючи сучасними, наприклад, такими як трансперсональна психологія С. Грофа, психоенергетична концепція М.Й. Варія [1, с. 225], що корелює із сучасними квантово-фізичними трактуваннями природи психіки. Зрештою, психічні явища і феномени тлумачаться на основі власного досвіду, власних логічних побудов, інтуїтивних осяянь, суб'єктивних оцінок тощо.

Психічне життя людини визначається внутрішнім світом, який є суб'єктивним відображенням зовнішнього. Внутрішні суб'єктивні світи людей стосовно одного можна уявити як «паралельні» світи, оскільки кожна людина є «центром» Всесвіту, що розгортається довкола неї, і разом із тим у кожній людині є переконання і досвід того, що життя відбувається в одному спільному для всіх людей світі.

Парадоксальність буття полягає в необхідності поєднання об'єктивних і суб'єктивних реальностей, поєднання зовнішнього психічного і внутрішнього психічного [1, с. 3], що приводить до необхідності усвідомлення усіх складностей соціально-психологічних взаємодій, процесів, утворень, які відбуваються у людському суспільстві у групових та індивідуальних взаємодіях. Усі реальні соціально-психологічні явища, взаємодії, що відбуваються у часі і просторі на фізичному рівні, можуть бути відображені на рівні образних моделей і схем, що вичерпують сутнісні ознаки соціально-пси-

хологічних взаємодій і можуть бути окреслені у поняттях інформаційно-енергетичних обмінів за змістом, а за формою – як напад-захист для відстоювання власних територій, меж, у яких психологічні границі займають значне місце.

Звичайно, існує практика добровільного відкривання меж, їх «розмивання», то в такому разі можна говорити про злиття світів, їх взаємне проникнення, наприклад, у любові, дружбі, спільній злагодженій діяльності-партнерстві тощо.

Соціально-екологічна свідомість людини з необхідністю відображає особливості стосунків між людьми у суспільстві, що регулюються правовими і моральними нормами. Самі норми можна було би представити як свого роду правила безпеки, що запобігають тим випадкам, коли енергія потреб і бажань однієї людини може знищити інтереси, потреби і навіть життя іншої людини чи групи людей. Крім того, необхідно зазначити, що самі норми на працювалися у досвіді, який підтверджував їх доцільність, оскільки, наприклад, взаємодопомога забезпечувала загальне виживання, а агресія призводила до взаємного знищення. У досвіді сформувалися цінності співпраці, взаємодопомоги, взаємного сприяння. Інакше кажучи, у людства давно виникло розуміння, що разом вижити легше, що у взаємодопомозі і співпраці можна досягнути більшого, що рятуючи іншого, можна розраховувати на власний порятунок.

Важливо зазначити, що в людства закріпився і протилежний досвід – досвід агресії, який забезпечував успіх, пов'язаний із протиборством, знищенням ворогів і конкурентів або принаймні з їх блокуванням та використанням їхніх енергетичних і матеріальних ресурсів. На жаль, енергія людської психіки у сучасному суспільстві переважно використовується з агресивно-захисною, руйнівною метою щодо різномірних середовищ: природного, антропогенного, соціального, тому вчені різних галузей людської практики піднімають питання захисту довкілля.

Наведені вище міркування виглядають доцільними з позиції з'ясування певних загальнолюдських соціально-психологічних підґрунть або витоків виникнення і розвитку нормативних і девіантних форм поведінки. У наукових працях з екологічної психології йдеться про екологічні чи неекологічні, конструктивні або руйнівні форми поведінки стосовно інших людей, що формально можуть розглядатися як інформаційно-енергетичні обміни для захисту своїх меж і забезпечення виживання.

Життя у суспільстві влаштоване так, що кожна людина повинна відстоювати й обєригати свої межі навіть у стосунках із близькими людьми, оскільки будь-які соціально-психологічні взаємодії передбачають взаємний вплив, зокрема у таких близьких і безпосередніх стосунках, як, наприклад, стосунки матері й дитини [2, с. 218]. Виникають колізії впливу, тиску, підкори, примусу, а відтак певні емоційно-енергетичні накопичення: агресія, образа, почуття провини тощо, що також вимагає розрядки, реагування, прояву агресивно-захисних реакцій. У такому розумінні девіантні форми поведінки не є чимось несподіваним, чужорідним, оскільки останні латентно присутні у досвіді кожної людини, у її генетичній пам'яті, колективному несвідомому і в тій частині свідомості, що відображає соціально-середовище і характер соціально-психологічних контактів і взаємозв'язків.

Девіантні форми поведінки у принципі можуть бути готові до актуалізації за певних загрозливих, небезпечних для певної особистості умов. Важливо усвідомлювати можливість такого роду реалій, власні механізми захисту, що закріпилися в характері як способи адаптації і дезадаптації, якщо застосовуються стереотипно, негнучко, жорстко, деструктивно щодо стосунків, умов і ситуацій.

Характер особистості є її змістовою і стильовою характеристикою, що відображає специфіку соціально-психологічних взаємодій та способів адаптації в суспільстві. За сучасними психоаналітичними підходами [3, с. 30], тип характеру ґрунтується на провідному типі механізму психологічного захисту, що, по суті, і визначає способи побудови і відстоювання психологічних меж особистості, які, зокрема, можуть будуватись і відстоюватись більш або менш екологічно.

Дослідження відомих психологів містять інформацію про індивідуально-особистісні стратегії адаптивної поведінки у суспільстві і формування стосунків із середовищем. Так, наприклад, Х. Томе розробляє «техніки буття», серед яких розрізняє дві категорії технік: ті, що реалізують загальну психологічну систему пристосування, і ті, що є ситуативними специфічними реакціями. Вони взаємодіють і утворюють певний «репертуар» конкретних технік, когнітивних репрезентацій, домінантних форм поведінки. Х. Томе виділяє чотири типи стратегії поведінки особистості у соціумі: 1) особистість орієнтується на досягнення, на зміну навколишнього світу; 2) особистість приймає своє становище таким, яким воно є, орієнтується на внутрішні зміни; 3) особи-

стість кориться долі, діяльнісний бік виражений слабко; 4) особистість почуває гіркоту і розчарування, опирається всьому, не зацікавлена у майбутньому [4, с. 71].

За К.О. Абульхановою-Славською, варіанти можливих типів особистості залежно від їх стратегії поведінки в умовах соціальних перетворень можуть бути такими: 1) тип людини, що уявляє себе такою, від якої в суспільстві нічого не залежить, уявляє себе об'єктом, а суспільство розглядає як суб'єкт управління і навіть сваволі стосовно громадян, позиція таких людей пасивна; 2) тип людей, що і себе, і суспільство розглядають як об'єкти, через що їх життєва позиція є пасивною, дезадаптивною, оскільки вони втрачають здатність до осмислення ситуації і життя загалом; 3) сама особистість є суб'єктом, а суспільство – об'єктом взаємодії; суспільство стає для них об'єктом використання, позиція адаптивна, активна; 4) тип людей, у свідомості яких і суспільство, і «я-уявлення» є суб'єктами суперечливої взаємодії, оскільки «логіка» суспільства і логіка особистості, як правило, не збігається, однак їх життєва позиція дозволяє успішно адаптуватися і виконувати конструктивну роль у суспільстві [4, с. 72].

Сучасний рівень знань, наукових гіпотез, інтуїтивних здогадок щодо природи психіки приводить до думки про існування інформаційного міжособистісного психічного простору, якому можна приписати подальшу керівну функцію в регуляції різних процесів, починаючи від індивідуально-психологічних, соціально-психологічних, політичних тощо і закінчуючи навіть планетарними, такими як землетруси, повені, цунамі та ін. У будь-якому разі люди починають усвідомлювати свій вплив на довкілля, тобто вплив своїх думок, емоцій, переживань на інших людей, соціально-психологічний настрій певної соціальної групи, атмосферу загалом.

Кожна людина є по суті об'єктом і суб'єктом впливу на довкілля, що вимагає розуміння, відповідальності й усвідомленої активності в напрямі власного духовного розвитку, причому останній повинен окреслюватись у конкретних детермінантах, таких як мета, зміст, методи, способи, технології тощо, і бути нерозривно пов'язаним із розвитком соціально-екологічної свідомості з усвідомленням відповідальності за стан соціальної екології.

Розвиток соціально-екологічної свідомості людей може забезпечуватись певними соціально-педагогічними та соціально-психологічними заходами різного масштабу, напрацюванням цілісної системи соціально-психологічного, соціально-екологічного

навчання. Так, наприклад, на сьогодні проблемами формування і застосування соціально-психологічних знань, вмій та навичок займається молода наука «Соціальна педагогіка», зміст якої доцільно розглянути більш конкретно.

Розвиток української держави як правової і соціальної нерозривно пов'язаний із розвитком мережі соціальних служб різного спрямування і призначення. Виникають нові для нашої держави професії: соціальний працівник, соціальний педагог зі своїм функціональним наповненням. Виникає новий предмет – соціальна педагогіка – із предметною галуззю, спрямованою на формування та засвоєння різних соціальних умінь у певних соціальних групах, таких, що потребують корекції у процесі соціалізації і ресоціалізації або, простіше кажучи, повинні адаптуватися до життя у суспільстві. Це, наприклад, групи неповносправних із різним рівнем фізичних і психічних порушень, групи дезадаптованих внаслідок залежності від алкоголю, наркотиків, групи осіб із девіантною поведінкою і тих, хто повернувся з місць позбавлення волі, і т. ін. Для них виникає необхідність у навчанні тих умінь і навичок, що забезпечують адекватні форми поведінки у суспільстві і більш-менш ефективне функціонування в ньому.

Важливо зазначити, що завдання соціальної педагогіки можуть розглядатися дещо ширше і виходити за межі соціально-педагогічного обслуговування лише певних соціальних груп. Для пояснення висловленої думки необхідно навести такі аргументи.

Розвиток, як відомо, має свої еволюційні і революційні періоди, пов'язані з кількісними і якісними змінами у структурних елементах різних систем того цілого, що розвивається і змінюється. Сьогодні містить багато ознак переходу людського суспільства в нову епоху, хоч і не пов'язану безпосередньо зі значними катаклізмами. До таких ознак можна зарахувати:

- створення єдиного інформаційного простору через телебачення, інші засоби масової інформації, повсюдну комп'ютеризацію, Інтернет, у недалекому майбутньому доступний практично для всіх людей земної кулі. Це психологічно зближує людей на Землі, створює почуття причетності до подій у різних її точках, розкриває нові можливості для зв'язків та міжлюдських стосунків і розв'язання актуальних завдань розвитку людського суспільства загалом;

- чітко окреслилося протистояння між різними системами державного, економічного, політичного і релігійного устрою;

- надто поширились загрозові фактори для життя людей та їх майбутнього: алкоголізм, наркоманія, СНІД;

- людство вийшло у космос, проникло у таємниці зародження нового життя (клонування), приборкало енергію атома;

- загалом виникла загроза екологічної катастрофи через вичерпність енергетичних ресурсів і перспективу самознищення;

- перед людством постає завдання вибору подальшого шляху розвитку, що нерозривно пов'язане з розвитком екологічної свідомості;

- на теренах нашої держави зник соціалістичний устрій суспільства, відбувається перехід до нових суспільних відносин і нової ідеології розбудови держави;

Українська держава і українське суспільство переживає епоху власної трансформації в контексті перетворення світового суспільства. Ці процеси взаємно пов'язані, внаслідок чого психологічні проблеми епохи трансформації мають як вузько національний характер, так і глобальний, загальнолюдський. Дві сторони указанного процесу об'єднуються психологічною проблемою розвитку екологічної свідомості людей, зміст якої полягає в цілеспрямованому формуванні нових стосунків людини із середовищем. При цьому важливо враховувати гетерогенність середовища людського існування, а саме його природну, штучну і соціальну компоненти. Врахування особливостей стосунків із кожним із них лягає в основу побудови педагогічного процесу, спрямованого на розвиток адекватної екологічної свідомості. Власне, такого роду завдання може розглядатися як найважливіше для системи освіти на її різних рівнях. Воно створює основний напрям, головну мету, що сприяє структуруванню всієї системи навчально-виховного процесу соціально-педагогічного змісту.

Повертаючись до проблем і завдань системного розвитку соціально-екологічної свідомості людей та завдань соціальної педагогіки як важливого методологічного і методичного засобу для реалізації вказаної мети, можна сказати, що ці завдання охоплюють сферу стосунків людини і середовища у найширшому контексті і в рамках предмета передбачають наповнення його конкретним змістом через розроблення навчальних програм із деталізацією форм і методів навчання задля набуття відповідних соціально-психологічних знань, умінь та навичок.

По суті, йдеться про нове розуміння людиною своєї ролі, призначення і сутності на основі здобутків сучасної психологічної науки, різних напрямів практичної психоло-

гії із притаманними їй методами, техніками і психотехнологіями. Вважаємо слушною думку, що настає доба навчання широкого загалу людей розумінню себе як інформаційного джерела, що транслює себе у довкілля, сприяючи прояву творчих конструктивних засад у навколишніх людях і у себе самого чи пробуджуючи деструктивні руйнівні агресивні сили в інших і в собі. Такі висновки можна робити на основі останніх даних психологічної науки, зокрема психофізики, що дають науково обґрунтовані пояснення природи психіки як польової структури з надзвичайно високим інформаційним наповненням і можливостями взаємовпливу не тільки на вербальному, усвідомленому рівні, але й на рівні підсвідомому, коли певні психічні стани однієї людини «запускають» власні програми відповідних станів у іншої.

Висновки із проведеного дослідження. Психологічне підґрунтя формування екологічно свідомої поведінки особистості в соціальному середовищі може розглядатись як сукупність соціально-психологічних знань, умінь та навичок, яким необхідно навчати людей для розвитку соціально-екологічної свідомості як головної засади екологічної поведінки особистості у сучасному суспільстві.

Конкретизація змісту соціально-психологічних знань, умінь та навичок, що відповідають належному рівню розвитку соціально-екологічної свідомості, складається у такий перелік здатностей до:

– саморегуляції психічного стану – від релаксаційних до станів активності і творчості;

– розширення свідомості через вміння вбачати, розпізнавати психологічні аспекти проблем ефективності діяльності і взаємодії з людьми;

– усвідомлення і побудови власних психологічних меж, не порушуючи останніх інших людей, для чого потрібна здатність будувати гнучкі психологічні межі;

– набуття емоційної культури, можливостей конструктивно «опрацьовувати» емоції і почуття;

– усвідомлення власної залежності від усіх компонентів середовища одночасно з

усвідомленням здатності творити, розбудовувати конструктивні зв'язки із середовищем, водночас маючи змогу уникати і протистояти деструктивним факторам;

– вибудовування власного життєвого шляху як самореалізації потенціалів своєї особистості, тобто володіти психологією життєтворчості.

Окреслені завдання конкретизують психологічні засади, сфери і напрями, формування екологічно свідомої поведінки особистості в соціальному середовищі, змістові аспекти розвитку екологічної та соціально-екологічної свідомості, що нерозривно пов'язано із загальнолюдською свідомістю, спрямованою на збереження довкілля у найширшому розумінні і виживання людства загалом, підвищення якості людського життя у духовно-психологічному аспекті. Розвиток соціально-екологічної свідомості на сучасному етапі повинен відбуватися в контексті розкриття резервів людської психіки, її творчих, інтелектуальних, духовних можливостей тощо.

Перспективами подальшого дослідження є розроблення загальнопсихологічних, соціально-психологічних, соціально-педагогічних програм для різних рівнів інститутів соціалізації: сім'ї, дитячих дошкільних установ, шкіл, вищих навчальних закладів, засобів масової інформації тощо, які би забезпечили формування екологічної та соціально-екологічної свідомості людей з усіма її складниками, що відображають характер зв'язків людини з довкіллям – природним, антропогенним, соціальним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варій М.Й. Загальна психологія / М.В. Варій. – Л. : Край, 2005. – 748 с.
2. Варій М.Й. Психологія / М.В. Варій. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
3. Мак-Вільямс Н. Психодіагностическая диагностика / Н. Мак-Вильямс. – пер. с англ. – М. : Класс, 1998. – 438 с.
4. Скребець В.А. Экологическая психология / В.А. Скребець. – К. : МАУП, 1998. – 142 с.
5. Скребець В.А. Екологічна психологія у віддалених наслідках екогенної катастрофи / В.А. Скребець. – К. : Слово, 2004. – 440 с.